

Derleyenler
AYŞE BUĞRA - YALÇIN ÖZKAN
Akdeniz'de Kadın İstihdamının Seyri

Trajectories of Female Employment in the Mediterranean

© 2013 Ayşe Buğra, Yalçın Özkan

İletişim Yayınları 1950 • Araştırma-İnceleme Dizisi 327

ISBN-13: 978-975-05-1414-2

© 2014 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2014, İstanbul

YAYINA HAZIRLAYAN Berna Akkıyal

DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI “Kıyafet kurutan işçiler”, Pompei’deki

bir boyama atölyesine ait fresk, Napoli Ulusal Arkeoloji Müzesi

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ ve DİZİN Birhan Koçak

BASKI ve CILT Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

Derleyenler
AYŞE BUĞRA - YALÇIN ÖZKAN

Akdeniz'de Kadın İstihdamının Seyri

*Trajectories of Female Employment
in the Mediterranean*

ÇEVİREN Egemen Yılıgür

İÇİNDEKİLER

<i>Teşekkür</i>	7
1 Giriş	
AYŞE BUĞRA	9
2 İspanya’da Kadın İstihdamı ve İspanyol Refah Rejiminin Gelişimi	
OLGA SALIDO - LOIS MORENO	29
3 İtalya’da Kadın İstihdamının Modernizasyonu: Tek Ülke İki Seyir	
ALBERTA ANDREOTTI - ENZO MINGIONE	57
4 Yunanistan’da Kadın İstihdamının Sergilediği Eğilimler ve İzlediği Yollar: Kadınların Ekonomik Bağımsızlığa Giden Zorlu Yolculuğu	
MARIA KARAMESSINI.....	91

5 Türkiye'nin Ekonomik Kalkınma Sürecinde Modernleşme, Dinî Muhafazakârlık ve Kadın İstihdamı

AYŞE BUĞRA - YALÇIN ÖZKAN125

6 Özel Hayatlar Çalışma Olasılıklarını Nasıl Belirler: Mısır'da Yoksul Kadınların İstihdamı Üzerine Düşünceler

HANIA SHOLKAMY155

7 Sonuç

AYŞE BUĞRA185

KAYNAKÇA193

YAZARLAR209

DİZİN215

Teşekkür

Akdeniz’de kadın istihdamının seyrine ilişkin farklı ülkelerde yapılmış karşılaştırmalı tarihsel inceleme örneklerini bir araya getirme fikri bu kitaba katkıda bulunanlarca yürütülen bir dizi tartışmanın sonucunda ortaya çıktı. TÜBİTAK’tan alınan destek sayesinde İspanya, İtalya ve Yunanistan’a yapılan seyahat masrafları karşılanabildi. Böylece bu ülkelerde kadın istihdamının farklı yönleri üzerinde çalışan yazarlarla fikir alışverişinde bulunmak mümkün oldu. Daha sonraki aşamalarda ise yazarlar ortak temaları ve ülkelere özgü meseleleri kitabın genel uyumunu koruyacak şekilde konuşmak için İstanbul’da buluşma fırsatını yakaladılar. Bu noktada sağladığı finansal destek için İstanbul’daki Friedrich Ebert Vakfı’na teşekkür borçluyuz. Kitabın editoryal hazırlığı Boğaziçi Üniversitesi’ne bağlı Sosyal Politika Forumu tarafından yürütüldü ve Ayşe Buğra’nın 2011-2012 akademik yılında ders verdiği Berlin’deki Wissenschaftskolleg’de tamamlandı. Bahsi geçen fon kuruluşlarına ve ev sahibi kurumlara, projeye sundukları destekten ötürü teşekkür ediyoruz.

AYŞE BUĞRA - YALÇIN ÖZKAN
Berlin ve İstanbul

1

Giriş

AYŞE BUĞRA

Son otuz yılda meydana gelen çarpıcı küresel dönüşümler arasında geleneksel cinsiyet rollerinin geçirdiği değişimler de yer alır. Bu değişimlerin modern toplumların üzerindeki etkilerinin büyüklüğü, kimilerince “devrim” olarak değerlendirilmelerine neden oldu (Goldin, 2006; Esping-Andersen, 2009). En dikkat çeken gelişme, kadınların işgücüne katılım oranının dünya çapında yükselişiydi. Bu gelişme kadın istihdamının farklı toplumlar üzerindeki etkilerinin yanı sıra söz konusu yükselişi mümkün kılan belirleyicilerin de analiz edilmesini gerektiriyordu. Elinizdeki çalışma bu alanda ortaya çıkan kimi soruları, beş Akdeniz ülkesindeki (Mısır ve Türkiye ile birlikte üç AB ülkesi [İtalya, İspanya, Yunanistan]) kadın istihdamının genel seyrini karşılaştırmalı bir yöntemle gözden geçirerek yanıtlamaya çalışmaktadır.

Söz konusu ülkelerin ele alındığı bölümlerde kadın istihdamıyla ilgili mevcut literatürün hâkim akımları eleştirel bir biçimde ele alınmaktadır. Bu çalışmayla mevcut literatürdekinden daha geniş bir karşılaştırmalı analiz çerçevesinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Biz bu beş ülkenin eko-

nomik ve sosyal farklılıklarıyla birlikte benzerliklerinin de böyle bir analitik çerçevenin oluşturulması için temel teşkil edebileceğine inanıyoruz.

Mevcut yaklaşımlar

Yakın dönemde kadın istihdamın seyirleri üzerine yapılan kimi çalışmalarda “U-biçimli eğri hipotezi” (Boserup, 1990; Schultz, 1990; Goldin, 1995; Rau and Wazienski, 1999; Fatima ve Sultana, 2009) çerçevesinde geliştirilen eski yaklaşımlar yeniden ele alındı. Bu analiz kadın istihdamının ekonomik gelişme sürecinde önce inişe geçtiği, ardından yükselmeye başladığı varsayımını temel alır. Söz konusu ilişkiyi bir dizi faktöre referansla açıklar. Bu faktörler arasında tarımda makineleşme, kırsal yapıların çözülüşü, tarımsal olmayan üretimin yaygınlaşması, kadın eğitimindeki gelişmeler ve kültürel alandaki değişen eğilimler yer almaktadır. Hipotez bu faktörlerin ortak etkisi sonucu, kadınların tarihsel süreç içinde belirgin olan tarımsal üretime katılımının giderek önemini yitirdiğini ileri sürer. Buna bağlı olarak, kırsal yapıların çözülüp gerilemesi sürecinin başında kadın istihdamı azalır. İleri aşamalarda ise kadınların tarımsal olmayan üretime katılım seviyeleri yükselmeye başlar. Bunda hem genel olarak emek talebini yükselten ekonomik değişimler, hem de iş hayatında ve eğitim sisteminde kadınlara daha fazla yer açan kurumsal ve kültürel yapıdaki değişimler önemli bir rol oynar.

Bu türden aşamalı, uzun süreli tarihsel eğilim analizlerinin detaylandırılması gerekmektedir. Farklı ekonomik gelişme aşamalarında bulunan ve farklı kurumsal yapılara sahip ülkelerde, cinsiyet rollerinde yakın dönemde ortaya çıkan “devrimci” dönüşümlerin anlaşılması bu şekilde mümkün olabilir. Son dönemde hazırlanan kaynaklarda bu deği-

şimlerin belirleyicileri ve sonuçları sosyo-ekonomik değişimin genel kategorileriyle ilişkileri içinde sorgulanmaya çalışılmaktadır. Bu sorgulamalarda özellikle şu süreçlerin göz önünde bulundurulduğu görülmektedir: 1945 sonrası düzenlenmiş ekonomilerden neo-liberal küreselleşmeye içkin olan esnek üretim modellerine geçiş süreci; gelişmiş post-endüstriyel toplumlarda istihdamın yapısında hizmet sektörünün gelişiminden kaynaklanan değişimler; endüstriyel üretimin yeni sanayileşen ülkelere kayması ile birlikte bu ülkelerin uluslararası işbölümündeki rollerinin değişmesi ve her iki gruptaki ülkelerde eski refah rejimlerini yeniden şekillendiren sosyal politikalarındaki dönüşümler.

Yakın dönemde yaşanan bu tarihsel gelişmelerin toplumsal cinsiyete ilişkin sonuçları sıklıkla ya gelişmiş post-endüstriyel toplumlar bağlamında ele alınmakta ya da güneydeki yeni sanayileşen toplumlarda kaydedilen gelişmelerle bağlantılandırılmaktadır. Kimi yazarlar olgun refah devletlerine sahip Batı ülkelerindeki mevcut kurumsal ortam içerisinde yeni bir toplumsal cinsiyet sözleşmesinin oluşup oluşmadığını sorgulamışlar ve dikkatleri hizmet sektörünün gelişimi ile kadınların işgücüne katılımının artışı arasındaki ilişkiye çekmişlerdir (Castells, 1997; Esping-Andersen, 1999, 2009; Orloff, 2002; Jaumotte, 2003). Bu ilişki hem hizmet sektörünün yaygınlaşmasıyla birlikte kadın emeğine talebin yükselişine, hem de çalışmaya yeni başlayan kadınların sundukları kimi hizmetlere ait piyasaların gelişmesine gönderme yapılarak analiz edilmiştir. Yeni toplumsal cinsiyet sözleşmesini tanımlayan değişen tutum ve sosyal ilişkiler, ev kadınlığının yok olmaya yüz tutmuş bir sosyal olgu olduğuna dikkat çekilmesi sonucunda sorgulanır hale gelmiştir. Aynı zamanda bu gelişmelerin sosyal politika tercihlerinden bağımsız olmadığı da iddia edilmiştir. Bu tercihler, ekmeği kazanan erkek modelinden çalışan yetişkin mo-

deline doğru, toplumlara göre çeşitlilik gösteren geçişlerde son derece kritik bir rol oynamıştır (Levis, 2002). Kadın istihdamının kadınlar üzerindeki etkilerini ve farklı aşamalarını tanımlamak için bakım işleri ile ücretli istihdamı birleştiren farklı yollar, refah devleti pratiklerinin karşılaştırmalı ve toplumsal cinsiyet temelli analiziyle ilgili son derece geniş bir literatüre konu olmuştur (Lewis, 1992; Orloff, 1996, 2002; Trifletti, 1999; Stier vd., 2001; Lister, 2004; Bettio and Plantega, 2004; Sundstörn, 2003; Cooke, 2011). Bu literatür özellikle Avrupa'daki gelişmelere odaklanmakta ve Avrupa'daki örnekleri Kanada ya da ABD gibi diğer gelişmiş ülkelerle karşılaştırmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerdeki kadın istihdam seyirlerinin analizinde, “emeğin kadınsılaşması” kavramı çerçevesinde geliştirilen yaklaşımlar özellikle göze çarpmaktadır (Standing, 1989, 1999; Wood, 1991, 1994; Mehra and Gamma, 1999; Elson, 1995; Beneria, 2001). Bu kavram büyüyen uluslararası rekabetin ve esnek üretim sisteminin ilerleyişinin ortaklaşa etkisinin altını çizer. Bu gelişmeler sürekli, tam zamanlı ve sosyal güvenlik çatısı altında çalışan erkek çekirdek-sanayi işçilerinin konumunu sarsmıştır. İstihdamın istikrarsız-kırılgan hale geldiği ve iş piyasalarında formelliğin yaygınlaştığı bir ortam söz konusudur. Üretim tekniklerinin gelişmesi teknik becerinin ve ustalığın önemini azalttı, bu tip nitelikleri taşıma olasılığı düşük olan, fakat uysallık ve itaatkârlık gibi özellikleri öne çıkan kadın emeğine dönük talep artmıştır. Bunun yanında, kadınların “ekmeği kazanan” asıl kişi olarak görülmemeleri, –kimi zaman hanenin yegâne gelir sahibi olmalarına rağmen– patronların onlara erkeklerden daha düşük ücretler vermelerini mümkün kılmıştır. Sürekli istihdamın avantajlarının erkek işçiler açısından azalıyor olması, kadınları aile gelirindeki azalmayı telafi etmek için iş hayatına katılmaya zorlamış-

tır. İşçileri genel olarak etkileyen neo-liberal küreselleşmenin gelişimi, özel olarak kadınların çalışma yaşamındaki konumunun değişmesine yol açmıştır.

Akdeniz'in genel durumu

İtalya, İspanya, Yunanistan, Türkiye ve Mısır örneklerini geniş bir Akdeniz bağlamına yerleştiren bu kitap, genellikle gelişmiş Batı ve gelişmekte olan Güney ülkeleri için farklı açılardan tartışılan muhtelif sosyal dönüşümlerin ve bunların toplumlara özgü sonuçlarının karşılaştırmalı olarak bütünlüklü bir şekilde ele alınabileceğini savunmaktadır. Ekonomik gelişimin ve yapısal dönüşümlerin kadın istihdamı üzerinde yarattığı etkinin diğer faktörlerle ne şekillerde etkileştiğini ve toplumsal cinsiyet ilişkilerinin kültürel ve kurumsal çevresinin siyasal değişimin dinamikleri tarafından nasıl şekillendirildiğini göstermek bu yolla mümkün olabilir.

Çalışılan bu beş ülkedeki kadınların ekonomik faaliyetlerinin 1980'lerdeki seviyesi yüksek, düşük, üst-orta ve alt-orta gelirli ülkelerin ortalamasının altındaydı. Geçtiğimiz otuz yıl içerisinde kadınların işgücüne katılım oranında İtalya, İspanya ve Yunanistan'da önemli bir artış görüldü. Bu artış 1990'larda güç kazandıysa da, söz konusu oran pek çok diğer Avrupa ülkesinin altında seyretmektedir. Diğer taraftan Türkiye'de tarımsal alanda kadın istihdamının düşmesine karşılık sanayi ve hizmet sektörlerinde bu düşüşü giderecek ölçüde bir yükseliş yaşanmamıştır. Türkiye ve Mısır kadın istihdam oranının dünya çapında en düşük olduğu ülkeler arasında yer almaktadır (Bkz Tablo 1.1).

Bu şartlar altında yakın dönemde İspanya, İtalya ve Yunanistan'da kadın istihdamında görülen değişimlerin küresel eğilimlerle uyumlu olduğunu, buna karşılık Türkiye ve Mısır'daki durumun bu eğilimlerden saptığını söyleyebili-

TABLO 1.1. Kadınların İşgücüne Katılım Oranlarındaki Seyirler, 1980-2009
(yüzdelerle değerler)

	Kadınların işgücüne katılım oranı (15 yaş ve üzeri)			
	1980	1990	2000	2009
Yüksek gelirli ülkeler				
Yunanistan	34.10	36.00	40.80	42.90
İtalya	32.60	35.00	35.30	38.40
İspanya	28.10	33.70	40.50	49.10
Orta gelirli ülkeler				
Türkiye	31.50	34.40	26.60	24.00
Düşük ve orta gelirli ülkeler				
Mısır, Arab Rep.	29.10	26.80	23.80	22.40
Yüksek gelirli ülkeler	45.34	49.21	51.02	52.19
Yüksek gelirli ülk.: OECD*	45.72	49.76	51.66	52.89
Orta gelirli ülkeler	50.41	51.69	50.33	49.66
Düşük ve orta gelirli ülk.	51.82	53.16	51.92	51.66
Düşük gelirli ülkeler	64.02	65.31	64.08	65.98

(*) Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü.

Kaynak: Dünya Bankası (2011).

riz. Bu gözlem bizim büyük resmi tam anlamıyla görebilmemiz için yeterli değildir. Zira kadınların işgücüne katılım seyrileri her beş ülkede de farklılık göstermektedir. Günümüz Türkiye'sinde tarımsal alanda çalışan kadın sayısında bir düşüş gözlenmektedir. Buna karşılık sanayi ve hizmet sektörlerinde 1980'lere göre çok daha fazla kadın çalışmaktadır. Mısır'da kadınların kamu sektöründe istihdam olanakları son derece sınırlı olsa da, tarihsel olarak kadın işgücüne talep, tarım dışı sektörlerde en çok bu alandan gelmiştir; fakat bugün kadınların özel sanayi ve hizmet sektöründeki varlıkları çok daha önemli bir noktaya gelmiştir. Dahası bu kitapta incelenen hiçbir örnekte ücretli çalışma ile aile sorumluluklarının yerine getirilmesi ihtiyacının sorunsuzca ve kolay bir biçimde uzlaştırıldığı görülmemiştir. Çalışan kadınların karşılaştığı zorluklar, kadın istihdamının cinsiyet eşitsizlik-

lerinin ortadan kalkmasına ne düzeyde yardımcı olduğuna ve toplumun geneli için nasıl sonuçlar doğurduğuna ilişkin sorulara yol açmaktadır.

Kadın istihdamında görülen eğilimleri mevcut toplumsal cinsiyet ilişkilerine kanalize edebilecek kurumsal düzenlemelerin bulunmayışından kaynaklanan gerilimler konusunda feminist literatürün yaklaşımını benimseyen Esping-Andersen (2009), dikkati cinsiyet rollerindeki küresel devrimin “tamamlanmamışlığına” çeker. Elinizdeki kitabın önemli katkılarından biri de bu devrimi yarım bıraktıran süreçlerin izlediği birbirinden farklı yolları veya bu sürecin yarattığı sonuçların taşıdığı eşitsizlikleri ortaya koymasındadır. Sunduğumuz karşılaştırmalı bakış açısı ilk olarak kadın istihdamının aşamalarıyla ve kadınlara olan etkileriyle ilgili ülkelerarası farklılıkları ortaya koymaktadır. Ayrıca bu çalışma, kadınların ücretli çalışma ile özel yaşamı uyumlu kılmaya çalışırken karşılaştıkları zorlukların toplumdan topluma nasıl değiştiğinin altını çizmekte ve karar vericilerin bu zorluklara verdiği farklı yanıtları ortaya koymaktadır. Diğer taraftan sadece ülkeler arasındaki farklar değil aynı zamanda farklı sosyo-ekonomik gruplardaki ya da aynı ülkenin farklı bölgelerinde yaşayan kadınlar arasındaki eşitsizlikler de bu çalışmalar sayesinde gözler önüne serilmektedir. Co-oke’un (2011) yakın zamanda tamamladığı bir çalışmasında tartıştığı üzere, toplumsal cinsiyet-sınıf eşitliğinin dinamikleri karmaşık formlara bürünebilmektedir. Böylece emek piyasalarınınca makbul görülen eğitilmiş kadınlar, sınıf eşitsizliği düşük ücretli bakım işçileri tutmalarına olanak sağladığı için, iş ve aile hayatlarını daha kolay uzlaştırabilmektedirler. Bu kitaba katkı sağlayan yazarlardan bazılarının bahsettiği Güney Avrupa’daki göçmen bakım işçileri, sosyo-ekonomik eşitsizliklerin kadınların işgücüne katılımına nasıl katkı sunabildiğine ilişkin bir örnektir.